

Silling István

SZERB ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁGOK INTERETNIKUS JEGYEINEK VIZSGÁLATA

Vajdasági magyar archaikus népi imádságaink gyűjtése az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől tart. Közreadásuk is megkezdődött már, s reméljük, hamarosan folytatódik. Az itteni néprajzkutatók immár jócskán felfedezték maguknak a népi vallásosság különböző megjelenési formáit, s tanulmányok, cikkek, könyvek jelzik a kutatás eredményeit. A népi szakralizmus vizsgálatában nem kerülhetők meg az itt élő népek hagyományainak azonoságai, illetve kölcsönhatásai sem, ugyanis sok esetben csak más nyelvű, de azonos vallású közösségek szokásai egyazon helyen, egyazon módon nyilvánulnak meg. Gondoljuk csak a búcsújárás tradíciójára, amikor is a szent helyeket több település, sőt több vidék hívei keresik fel ugyanolyan indíttatással. Így van ez például a bácskai Doroszlón, melynek közismert katolikus Mária-kegyhelyére magyarok, sokácok, bunyevácok, németek, szlovákok, cigányok egyaránt járnak.

A velük együtt élő görögkeleti vallású szerbeknek is megvannak a maguk szent helyei, az általuk vodicának nevezett kultikus terek. Zombor környékén a nyugati és a keleti egyház hívei évszázadok óta keresik fel, bizonyos napokon, e helyeket, ahová az idők folyamán szakrális kísépményeket: kápolnákat, keresztek, szobrokat emeltek. Természetesen mindegyiknek van saját legendája is. Ezek kutatása sem kerülte el az etnográfusok figyelmét, amint az építmények megőrzéséért is akciót indított az illetékes szabadkai Községi Műemlékvédő Intézet. Beszédes Valéria néprajzkutató, ezen intézet munkatársa terepjárása során Sztapáron (Ósztapár, Stapar), az ottani vodica eredetét kutatva, olyan vallási jellegű szövegre bukkant, amelyben az archaikus népi imádságok műfajára ismert. Invitálására kerestük fel a sztapári vodica pünkösdi „búcsúját”, a szlavát 1992 nyarán, amikor is néhány igen szép és értékes szerb archaikus népi imádságot sikerült begyűjtenünk. Később Zomborban is találtam néhány rövidebbet, főleg a népi gyermekimádságok közül. Érdekelt az imák szent szövege, de főleg az, hogy mennyiben térnek el a magyar nyelvűektől, illetve mi az azonos a mindkét nyelven elmondott imádságokban. Mindkét esetben a hivatalos egyház tudta nélküli és liturgikus keretein kívüli létezésű, élőszóban örökített népi kulturális emlékekről van szó, melyek eredete a távoli középkorba nyúlik.

Az általam eddig gyűjtött vajdasági magyar archaikus népi imádságokhoz képest bizonyos különbségeket, eltéréseket tartalmaznak a sztapári szerb népi imádságok. Ennek okát bizonyára az ortodox, görögkeleti és a római katolikus egyház közötti különbségekben kell keresnünk. Emellett mégis jó néhány igen hasonló vonást, méghozzá alapvető sajátosságot lehet felfedezni a két vallás népi szent szövegeiben. Ilyen a Mária anyai gyászát, fájdalmát megjelenítő rész, melyről tudnunk kell, hogy a bizánci vallásból eredeztethető. A Bogorodica – Istenszülő tisztelete pedig a korai középkorban jött létre a pravoszláv vallású keresztényeknél. Erdélyi Zsuzsanna szerint „ugyanazon spiritualitás lehet az áhítattörténeti háttérük, ugyanaz a laikus forma a kegyességi előzményük”, mint a magyar imádságoknak. Ez a laikus forma pedig a középkori passiók, nagyheti misztériumok, Mária-síralmak liturgikus része volt: a Jézus kínhalált szenvedésének lírai-epikai-dramatikus bemutatása, a hitbéli megerősítés didaktikai célzatával. Ebből az idővel elfelejtett vagy idejemenült közköltészeti alkotásból maradt meg a nép ajkán egy-egy töredék, megőrizve a szakrális téma emlékét, immár imafunkció felvételével. S a továbbélés már egyéni, illetve családi folyamattá vált, segítő, hasznos, hathatós erőt tulajdonítva e szövegeknek. Ily módon az egykoron köztéri vagy templomi előadású, erősen a vallási érzelmekre, a bűnös emberi létre és a megváltás tényére, a Megváltó keresztre feszítésére irányított figyelmű, sokszor sírást, zokogást tudatosan kiprovokáló művek töredékeinek később szinte mágikus erőt tulajdonítottak, tehát csak paraliturgikus előfordulásuk lehettek, lettek. Ilyen érzelmi hatás a mai imádkozó asszonyoknál szintén előfordul. Sztapáron az 52 éves Djurišić Jovankát annyira elfogta a sírás imamondás közben, hogy csak asszonytársainak segítségével tudtam megnyugtatni és arra kérni, hogy higgadtabban próbálja mondani imáját, hogy az érthető is legyen. Hasonló megnyilvánulást tapasztaltam kupuszinai magyar és bajmoki német adatközlőnél is. Íme, ez is egy középkori funkció továbbélésének a bizonyítéka.

Az imádságok szerkezeti tagolódásában nem találtunk eltérést. Mindkét vallás imái természeti kezdőképpel indulnak, majd a központi rész következik, melyben az említett drámai feszültségű Jézus-halál, illetve Mária-fájdalom domborodik ki. Itt kell szólnunk a népköltészeti alkotások egyik stilisztikai sajátosságáról: a háromszori ismétlés alkalmazásáról. Vajdasági magyar archaikus népi imádságainkban azonban erre még nem leltünk példát. Annál inkább a sztapári szerb népi imádságokban, melyekben ez a motívum szinte a középkori népköltészet más, napjainkra már jócskán felkutatott és bőséges értelmezést nyert alkotásainak világába röpít: a világszerte ismert és értékelt szerb epikus hőseinekébe.

A harmadik szerkezeti egység szintén azonos a két vallás népi imádságaiban. Ez pedig az ún. záradék, a bűnök bocsánatának ígérete. Azonban a szerb imádságok ígérete nem korlátozza a megbocsátható bűnök számát, mint az például sok magyar imádságban hallható (egy, három, öt, hét, száz bűn megbocsátása), hanem egyszerre nemcsak az imádkozó, hanem három családtagja nyerheti el a bűnöktől való teljes szabadulást. Meg kell jegyeznünk, hogy ugyanez az ígéret található egy a Pest megyei Pilisszentkereszten gyűjtött szlovák imádságban:

„ . . . Do túto mollidbu trikrat prez tid'en pomollí,
Ten tri duše vikúpi
Prvú occovu, druhú ma'erinu a tret'u sam svoju. . . ”

illetve egy Dabason gyűjtött szintén szlovák imában:

„ . . . Do sa túto mollitbičku trikrat pomolli
Ten tri duše vyslobodi
Prvo occovu,
Druhú ma'erinu, tret'iu samu svú
Svoju korunovanú. . . ”

A szlovák imádságokat is napjában háromszor kell elmondani, akárcsak a szerbeket, míg ez a követelmény a magyaroknál ritka.

Az imádságok ugyanezen részében található az ígéretet szentesítő égi lény megnevezése is: a szerb imádságokban Bog (Isten), míg a vajdasági magyar szövegekben ez többféleképpen variálódik: Atyaisten, Krisztus Urunk, Mária. Azonban az efféle variálódási lehetőség a szerb imádságok esetében sem kizárt, csak több szövegre, gyűjtött anyagra volna szükségünk egy teljesebb vizsgálathoz. A záradékok szemrevételezése után leszögezhetjük, valójában ezeket a szövegeket a középkor szellemiségében élő, magát bűnösnek tudó, valló ember szabadulásvágya hozta létre a szabadulás hathatós lelki eszközeként. Kicseng belőlük, Nagy Olga szavaival élve, „az emberiség szorongása és az azonos vizsgálódás vágya”.

Az eddig ismert olasz, magyar, szlovén, horvát, lengyel archaikus népi imádságok ismeretében a szakkutatás az egyik legismertebb imamotívumként a Grál-motívumot tartja számon: ez Jézus vérének felszedése, begyűjtése, tárolása edényben – az edény neve gyakran a népi etimológia által eltorzított változatban él –, a hegytetőn álló templomban, kápolnában. Ennek változatai a szerb népi imádságokban éppúgy előfordulnak, mint más európai népek imaanyagában. A sztapári imádságok elején így: crkvica; sveta crkvica na Svetoj Gori gradena (kis templom, kápolna; a Szent hegyen épült kápolna). A vajdasági magyar szövegekben ezek megfelelői: aranyos kápolna, kőkert, mutrumfa, mennyország ajtaja, szent oltár stb. Akár vándormotívumnak is nevezhetnénk az imák e részét, azonban ez valójában egy európai alapmotívum, mely az efféle szövegmegjelenések korában a passió- vagy a misztériumjáték fontos eleme volt: az élet (a vér ennek szimbóluma) adása a bűnös emberekért.

Ugyanakkor a már említett szlovák nyelvű imában Jézus vérét elültetik, és szegfű sarjad belőle. Az általam gyűjtött szerb imádságokban a vércseppek maguk válnak „maggá”, azaz életté, és szintén virág, rózsza nő belőlük. E virág tulajdonképpen Jézus-szimbólum, és valójában a mennybe száll, amikor az angyalok leszedik, koszorúba kötik és fölviszik az Atyaisten elé. A motívum ilyenfajta előfordulása megtalálható még a román imádságokban is, de a magyarokból sem hiányzik. Így például Erdélyi Zsuzsanna a Tolna megyei Zombán gyűjtött, de bukovinai eredetű szövegében:

„ . . . Oda mennek a szent angyalok,
Szent vérit elhullatták,
Szent vérit elszedik,
Kosarakba szedik,
Minden kosárba piros rózsza nyílik . . . ” (32. ima)

A Jézus kihulló vérét felszedő angyalok is általánosan elterjedt motívumként jelennek meg az európai népi imádságokban.

A szerb népi imádságok régiségét archaikus nyelvezetük is jelzi, főleg a régmúlt idő igealakjai, hasonlóan a magyar imádságoknak a XVI–XVII. századot idéző múlt idejű igealakjaihoz.

A rövidebb szerb népi imádságokban az Európa-szerte elterjedt igen ősi, ún. esti ima változatait vélem felfedezni, amelyek védekező, bajelhárító szerepe közismert. Motívumainak gazdagságáról egy előző tanulmányomban már szóltam. Most csupán két kupuszinai imarészt idézek a hasonlóság szemléltetésére:

„ . . . Szent kereszt előttem,
Fakereszt mellettem,
Három angyal felettem . . . ”

és

„ . . . Isten felettünk,
Szent kereszt előttünk . . . ”

Egy bajelhárító funkciójú szerb népi gyermekimádság három variánsát is sikerült begyűjtenem, amelyek egy sokkal hosszabb archaikus népi imádság megrövidült változatainak is tekinthetők. Az egyik variáns, melyet Zomborban élő asszonytól hallottam, aki azonban a kelet-szerbiai Soko Banjából került a Nyugat-Bácskába, igen rövid imádság, mégis hatalmas expresszív látomást kínál az imádkozó gyermeknek.

Végezetül hadd hívom fel a figyelmet, hogy az eddig megismert szerb népi imádságok szépsége és középkori szellemiséget őrző archaizmusuk kutatása legalább olyan izgalmas és fontos feladat, mint a vajdasági magyar szövegekkel való további foglalkozás.

IMASZÖVEGEK

I.
Crkvice, Bogorodice,
Mirom ogradena,
Tamjanom okadena,
U crkvi Sveta Bogorodica kleči,
Iz sveg srca ječi,
U nebo gledí,
Suze roni,
Bogu se moli,
Bele prste lomi.

*Džide pitaše:
A što klečiš, Sveta Bogorodice,
Iz sveg srca ječiš,
U nebo glediš,
Suze roniš
Bogu se moliš,
Bele prste lomiš?
Kako ne bi klečala,
Iz sveg srca ječala,
U nebo gledala,
Suze ronila,
Bogu se molila,
Bele prste lomila.
Imala sam jednog sina, jedinoga,
Džide ga uvatiše,
Na glog ga baciše,
Na krst ga razapeše,
Zlatnu krunu skidoše,
A od trnja metoše,
Lice mu upljuvaše,
Žučom ga napojiše,
Kopljem mu rebro probodoše,
Iz rane poteče kap krvi.
Di je krvca kanula,
Tu je ruža cvatila,
Anđeli dođoše,
Ruže nabraše,
Na presto Bogu odneše.
Reče Bog jedno:
Ko očita ovaj Očenaš tri puta na dan,
Biće sretan u iduće:
Njegove tri će mu duše u raj otići,
Očina, materina i njegovna.
Reče Bog još jednu reč:
Ko očita ovaj Očenaš na svojoj tajnoj večeri,
Otiće mu duša kod Isusa Hrista. Amin.*

*(Kápolnácška, Istenszülöcske,
Békével körülvéve,
Tömjénnel tömjénezve,
Benne térdel a Szent Istenszülő,
Fájdalmasan zokog,
Az eget nézi,
Könyeit ontja,
Istenhez fohászkodik,
Fehér kezét tördeli.
Kérdezik a zsidók:
Mért térdelsz itt, Szent Istenszülő,*

*Fájdalmasan zokogva,
 Az eget nézve,
 Könnyeid ontva,
 Istenhez fohászkodva,
 Fehér kezed tördelve?
 Hogyne térdelnék,
 Zokognék, siralmasan,
 Néznék, az égbe
 Ontanám könnyeimet,
 Fohászkodnám Istenhez,
 Tördelném fehér kezemet,
 Amikor volt nekem egyetlen fiam,
 A zsidók megfogták,
 Galagonyabokorra vetették,
 Keresztfára feszítették,
 Aranykoronáját levették,
 Töviskoronával koronázták,
 Arcát leköpdösték,
 Epével itatták,
 Dárdával az oldalát átjárták,
 Sebéből elcseppent csepp vére.
 Ahová a vér hullott,
 Ott rózsza nyílott,
 Eljöttek az angyalok,
 A rózsát leszedték,
 Isten trónjához elvitték.
 Isten egyet szólott:
 Aki ezt a Miatyánkot napjában háromszor elmondja,
 A következő boldogságot nyeri:
 Három lelket a mennyországba juttat,
 Apját, anyját és a magáét.
 Isten még egy szót szolt:
 Aki ezt a Miatyánkot utolsó vacsoráján elmondja,
 Lelke Jézus Krisztushoz távozik. Amen.)*

Elmondta Bojčetić Katanić Dara, 1917-ben született Sztapáron. Gyűjtötte Beszédes Valéria és Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

II.
*U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Amin.
 Crkvica, Bogorodica,
 Mirom obgradena,
 Tamjanom okadena,
 U njoj klečala presveta Bogorodica.
 U njoj klečala,
 Iz sveg srca ječala,
 U nebo gledala,
 Bogu se molila,*

*Bele prste lomila.
Džide su je pitale:
A što klečiš presveta Bogorodice,
A što klečiš,
Iz sveg srca ječiš,
U nebo gledaš,
Bogu se moliš,
Bele prste lomiš?
Kako ne bi klečala,
Iz sveg srca ječala,
U nebo gledala,
Bogu se molila,
Bele prste lomila,
Imala sam jednog sina,
I tog jednog Džide uvatiše,
Na glog ga baciše,
Zlatnu krunu s glave mu skidoše,
Venac od trnja na glavu metoše,
Kopljem rebro probodoše,
Isteklo je akov krvi ko vode,
Di je krvca kanula,
Tu je ruža cvatala,
Anđeli su ružu brali
I odneli Bogu na presto.
Bog ime reče ovu reč:
Ko ovu molitvu triput na dan isčita,
Tri će mu duše otići u raj,
Njegova, očeva i materina.
U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Amin.)*

*(Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.
Kápolnácska, Istenszülőcske,
Békével körülvéve,
Tömjénnel tömjénezzve.
Benne térdelt a legszentebb Istenszülő,
Benne térdelt,
Fájdalmasan zokogott,
Az eget nézte,
Istenhez imádkozott,
Fehér kezét tördelte.
A zsidók megkérdezték:
Mért térdelsz, legszentebb Istenszülő,
Mért térdelsz,
Zokogsz fájdalmasan,
Nézed az eget,
Imádkozol Istenhez,
Tördeled fehér kezed?
Hogyne térdelnék,*

Zokognék fájdalmasan,
Néznék az egekbe,
Imádkoznék Istenhez,
Tördelném fehér kezemet,
Volt nekem egyetlen fiam,
Ezt az egyet is a zsidók megfogták,
Galagonyabokorra vetették,
Aranykoronáját fejéről levették,
Tövishől font koszorút a fejére tették,
Dárdával az oldalát átjárták,
Egy akó vére úgy ömlött ki, mint a víz,
Ahová a vér hullott,
Ott rózsza nyílt,
Az angyalok leszedték,
Isten trónjához vitték.
Isten mondta e szót:
Aki ezt az imádságot naponta háromszor elimádkozza,
Három lélek a mennyországba jut:
Az övé, az apjái és az anyjái.
Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.)

Elmondta Apelić Mazić Savinka, 1925-ben született Sztapáron. Gyűjtötte Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

III.

U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Amin.
Sveta crkvica,
U Svetoj Gori gradena,
Mirom kađena,
Ljubavlju zlaćena,
U njoj sedi Hrista Boga majka,
Suze roni,
Crnu zemlju ljubi.
Pitaju je deset anđela i dvanaest apostola:
Šta je bilo, Hrista Boga majko?
Prođte me se deset anđela i dvanaest apostola,
Imala sam sina jedinca,
Ljudi mi ga oteše,
Na krst ga razapeše,
Pod nokte mu čavle udarahu,
Ispod nokata krvca udaraše,
Na kam' padaše,
Kam' se raspadaše,
Iz kamena ruža cvetaše,
Angeli sa neba silazahu,
I ružu berahu,
I venac pletahu,
Na nebesa nosahu.

*Nebesa zamirisaše bolje od izmijana i tamjana,
Andeli u horu zapevaše:
Slava Bogu na visini,
A na zemlji nek je mir među ljudima dobra volja.
Sretna neka bude ona žena,
Koja bude odhranjivala sa svojih grudi svoja čeda.
Aliluj, Gospodi, pomiluj!
Ko ovu molitvu tri put uveče, tri put ujutru pročita,
Bog za četrdeset dana oprostiće mu sve grehove. Amin.*

*(Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.
Szent kápolnácska,
A Szent hegyen építve,
Békével tömjénezve,
Szeretettel aranyozva,
Benne ül a Krisztus Urunk anyja,
Könnyeit hullatja,
A fekete földet csókolja.
Kérdi tőle tíz angyal és tizenkét apostol:
Mi történt, Krisztus Urunk anyja?
Haggyatok engem, tíz angyal és tizenkét apostol,
Volt nekem egyetlenegy fiam,
Az emberek elrabolták tőlem,
Keresztre feszítették,
Körmei alá szögeket szúrtak,
Körmei alól a vér kiserkent,
Sziklára hullott,
A szikla szétmállott,
Belőle rózsa nyílott,
Az angyalok a mennyből leszálltak,
És a rózsát leszedték,
Koszorúba kötötték,
A mennyekbe föl vitték,
A mennyek a mirhánál és a tömjénnél szebben illatoztak,
Az angyalok kórusban énekelték,
Dicsőség a magasságban Istennek,
És béke a földön a jóakarató embereknek.
Boldog legyen az az asszony,
Aki emlőivel gyermekeit táplálja!
Alleluja, Uram, irgalmazz!
Aki ezt az imádságot este háromszor, reggel háromszor elimádkozza,
Az Isten negyven napra minden bűnét megbocsátja. Ámen.)*

. . . Ezt negyven napig kell imádkozni, naponta háromszor. Anyám ezt többször megismételte, de nekem még nem sikerült, talán egyszer mégis sikerülni fog. – Elmondta Đurišić Žarkovački Jovanka, 1940-ben született a Sztapár melletti Žarkovac pusztán. Gyűjtötte Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

IV.

*Krst u kući,
Krst na kući,
Krsti, Bože, mesto moje,
Gde ću spati,
Boga zvati,
Bog me čuva do ponoći,
Anđeli od ponoći.
Anđeli se pokloniše,
Nečastivi pobegoše.*

*(Kereszt a házamban,
Kereszt a házamon,
Kereszteld meg, Istenem, az én helyem,
Ahová aludni fekszem,
Ahová Istent hívom,
Isten őriz éjfélig,
Az angyalok reggelig,
Az angyalok meghajoltak,
Az ég megnyílt,
A gonoszok elszaladtak.)*

Elmondta Pavkov Pejcin Olgica, 1922-ben született Szivácson. Gyűjtötte Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

V.

*U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Amin.
Krst na nebu,
Krst na zemlji,
Krsti, Bože, mesto moje,
Gde ja legnem,
Gde ja spim,
Da nikakvo zlo ne snim!
Krst me čuva do ponoći,
A anđeli od ponoći,
Sam Bog doveka. Amin.*

*(Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.
Kereszt az égen,
Kereszt a földön,
Kereszteld meg, Istenem, az én helyem,
Ahová lefekszem,
Ahol én alszom,
Hogy semmiféle rosszat ne álmodjam!
Kereszt őriz éjfélig,
Az angyalok reggelig,
Az Isten mindvégig. Ámen.)*

Elmondta Đurišič Žarkovački Jovanka, 1940-ben született a Sztapár melletti Žarkovac pusztán. Gyűjtötte Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

VI.

*Legnem spati,
Boga zvati,
Andele ću prizivati,
Bog se desi na nebesi
Nebesa se otvoriše,
Andeli se pokloniše,
Hrista Boga zamoliše,
Kad ja legnem, kad je spim,
Da nikakvo zlo ne snim.*

*(Én lefekszem,
Istent hívom,
Angyalokat megidézem,
Isten a mennyben megjelen,
A mennyek megnyílnak,
Az angyalok meghajolnak,
Krisztus Urunkat megkérlik,
Amikor lefekszem, amikor alszom,
Semmi rosszat ne álmodjam.)*

Elmondta Nikačev Radin Stanka, született 1922-ben Sztapáron. Gyűjtötte Silling István Sztapáron, 1992 nyarán.

VII.

*Legoh spati,
Boga zvati,
I andele prizivati.
Bog se desi na nebesi,
Nebesa se otvoriše,
Hrista Boga zamoliše,
Kad ja legnem, da ja spim,
Da nikako zlo ne snim.*

*(Én lefekszem,
Istent hívom,
És az angyalokat megidézem,
Isten a mennyben megjelen,
A mennyek megnyílnak,
Krisztus Urunkat megkérlik,
Amikor én lefekszem, hogy aludjam,
Semmi rosszat ne álmodjam.)*

. . . Ez alvás előtti imádság. Otthon tanultam, a szülői házban, még gyermekkoromban . . . Pravoszlávok voltak a szüleim . . . Soko Banjában tanultam, ott éltünk mi. – Elmondta Isakov Trifunović Olga, született 1936-ban. Gyűjtötte Silling István Zomborban, 1991 IV. 25-én.)

VIII.
*Legoh spati,
Boga zvati,
I andele prizivati,
Kad ja legnem,
Kad ja spim,
Da nikakvo zlo ne snim.*

*(Én lenyugszom,
Istent hívom,
S angyalokhoz fohászokodom,
Hogy ha fekszem,
És elalszom,
A rossz álom ne zaklasson.)*

. . . Ezt az imát a nagyanyámtól tanultam, Milica Šarčanskítól, aki 1874-ben született. Minden este el kellett mondanom hangosan. „Most vigyáznak majd rád az angyalok egész éjszaka” – így szokott tőlem búcsúzni. – Elmondta Kaić Vacić Dušica, született 1936-ban Zomborban. Gyűjtötte Silling István Zomborban, 1991 telén.

Irodalom

- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtői lépék*. Archaikus népi imádságok, Budapest, 1976
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Későközépkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban*. In: *Folklór és tradíció I*. Szerk. Kiss Mária, Budapest, 1984
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Későközépkori szakrális hagyományaink népköltészeti kapcsolatai a Kárpát-medencében*. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István és Beke Margit, Esztergom, 1991
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Közös sorsok – „szépénekek”*. Szent szövegek a hazai szláv hagyományból. Új Írás, XXXI. évf. 12. sz. 1991
- NAGY Olga: *Az etnológia üzenete a XX. század emberének*. Holnap, III. évf. 6. sz. 1992
- SILLING István: *Boldogasszony ablakában*. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról. Újvidék, 1992
- SILLING István: *Egy archaikus népi imádság motívumainak jelképrendszere*. Híd, LV. évf. 5. sz., 1991. május

ZSILÁK Mária: *Szlovák népi imádságok sajátosságai a magyar és a szlovén népi imádságokkal való összevetésben.* In: A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai I. Szerk. Eperjessy E. és Krupa A., Budapest–Békéscsaba, 1986